

Б.Є. ПАТОН І ПРІОРИТЕТНИЙ РОЗВИТОК СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

 Академік Борис Євгенович Патон — знакова постать у вітчизняній науці, учений з винятковим загальнонауковим обширом. Творець концепції цілеспрямованих фундаментальних досліджень, блискучий організатор (а в багатьох випадках — і фундатор) усього спектру прикладних студій в Україні, всесвітньо знаний фахівець у галузях електрозварювання, матеріалознавства (в тому числі космічного) та спецелектрометалургії, він також глибоко розуміє й цивілізаційні, засадничі виміри суспільного і гуманітарного знання. Науковий та науково-організаційний доробок Бориса Євгеновича засвідчує, що саме завдяки його підтримці в Академії наук набули пріоритетного значення дослідження в галузях економіки, соціальних і економічних проблем України і зарубіжних країн, історії, археології, філософії, держави та права, літератури, мовознавства і мистецтвознавства та ін.

Демократична і творча атмосфера, що упродовж кількох десятиліть впроваджується в життя Академії її президентом, сприяла утвердженню в ній інтелектуальної свободи і самостійності наукової думки; відмові від застарілих стереотипів мислення і формуванню плюралізму поглядів, сміливому пошукові нових світоглядних парадигм, відкритості української науки до сприйняття надбань світової наукової думки. Винятковий потяг до нового, непересічне відчуття цивілізаційної та наукової перспективи, вміння не просто оцінити сучасні тенденції наукового розвитку, а й передбачити їх, організувати академічну спільноту на випереджаючий науковий пошук — усе це притаманне Борису Євгеновичу стосовно не лише близьких йому за фахом технічних і природничих наук, але й суспільних і гуманітарних дисциплін.

Не буде перебільшенням твердження, що в роки незалежності відбувся справжній прорив у розвитку суспільних і гуманітарних досліджень у Національній академії наук України. За підтримки президента Академії істотно розширилася, урізноманітнилася і поглибилася науково-дослідна проблематика, посилювався її зв'язок із завданнями розробки новітніх технологій та запитами інноваційного розвитку. Діяльність Академії наук набула більш тісного пов'язання з потребами українського суспільства, академічна наука стала відігравати помітну роль в економічному, культурному і духовному житті країни. Формуючи пріоритетні напрямки досліджень, оновлюючи методологічний інструментарій, використовуючи потенціал щойно тоді удоступнених джерельних інформаційних ресурсів, вчені-суспільствознавці спрямували свої зусилля на переосмислення та об'єктивне відтворення минулого України, формування наукового світогляду, політичної та правової культури громадян, відродження почуття національної гідності та патріотизму, піднесення національної самосвідомості, створення умов для духовного, національного і культурного відродження українського народу. Першочергові завдання постали у сфері наукового забезпечення модернізаційних процесів в економіці держави.

Фундамент для розвитку цих пріоритетних для держави досліджень було закладено в часи президентства Б.Є. Патона ще в АН УРСР. За складних (передусім — для соціогуманітарних дисциплін) умов тотального ідеологічного диктату та панування командно-адміністративної системи в СРСР керівництву Президії Академії за сприяння її президента академіка Б.Є.Патона вдалося забезпечити вагомий внесок академічних установ у розвиток економічних, соціальних, історичних, археологічних, філософських, правових, літературознавчих та лінгвістичних досліджень, зміцнення інформаційної бази наукової діяльності, започаткувати ряд принципово нових напрямів суспільних і гуманітарних дисциплін.

З обранням Б.Є. Патона президентом АН УРСР безпосередньо пов'язані чергові зміни у структурі Академії, що відбулися за його ініціативи. Їх затвердив Статут Академії від 17 серпня 1963 р., згідно з яким для керівництва роботою Відділів і наукових установ було утворено три Секції:

1. Секція фізико-технічних і математичних наук; 2. Секція хіміко-технологічних і біологічних наук; 3. Секція суспільних наук. До Секції суспільних наук увійшли: Відділ економіки, історії, філософії і права та Відділ літератури, мови і мистецтвознавства.

22 квітня 1971 р. Загальні збори АН УРСР прийняли рішення перейменувати «відділи АН УРСР» у «відділення АН УРСР». За новим Статутом АН від 30 грудня 1976 р. у структурі Секції суспільних наук АН було змінено Відділи на Відділення та утворено нове Відділення економіки (постанова Президії АН УРСР від 15.07.76 № 254), що стало знаковою подією у розвитку академічної економічної науки. Ініціатором його створення був особисто президент Академії Б.Є. Патон.

Згідно з постановою, до складу Відділення економіки увійшли: академіки: О.М. Алимов, П.І. Багрій, І.І. Лукинов, М.М. Паламарчук, С.М. Ямпольський, а також членкореспонденти: П.І. Верба, О.С. Короїд, В.К. Мамутов, М.Т. Мелешкін, О.О. Нестеренко, П.О. Хромов, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно.

Президією АН УРСР на відділення було покладене науково-методичне керівництво низкою наукових установ: Інститутом економіки та його Львівським, Одеським, Харківським відділеннями, Інститутом економіки промисловості з філіалами у Ворошиловграді та Дніпропетровську, Радою по вивченню продуктивних сил Української РСР. За пропозицією Б.Є. Патона відділення очолив видатний економіст, академік Іван Іларіонович Лукінов.

Учені-економісти новоствореного відділення працювали над багатьма актуальними проблемами, зокрема над удосконаленням механізму господарювання. Зрозуміло, що в ті часи можливість обстоювати необхідність переходу до ринкових відносин, застосування випробуваних світовою практикою принципів матеріальної оцінки результатів праці людини, госпрозрахунку була жорстко обмеженою. Однак незважаючи на це, в згаданий період академіком П.І. Багриєм були збудовані оригінальні моделі причинно-наслідкових зв'язків товарного виробництва та взаємозв'язку чинників, що визначають зміну вартості продукту. Ним уперше в аналізі схем відтворення було введено поняття «капіталомісткість». У роботах академіка П.М. Першина значна увага

приділялась проблемам економіки сільського господарства, землевпорядкування, районного планування, земельної ренти, власності, розвитку продуктивних сил. Академіком І.І. Лукіновим детально досліджені суперечливі процеси структурних змін та факторів, що визначають формування витрат і рентабельності сільськогосподарського виробництва. У той самий час він розвиває теорію земельної ренти, розробляє проблеми відносин власності, розподілу, ціноутворення в системі відтворювальних процесів, дії закону вартості, еквівалентності обміну, обчислення й аналізу ефективності виробництва, визначення величини чистого доходу та оптимальної рентабельності. Результати досліджень І.І. Лукінова знайшли своє відображення у «проривних», як для того часу, монографіях «Відтворення і ціни» (відзначена в 1979 р. Державною премією УРСР у галузі науки і техніки), «Ціноутворення і рентабельність виробництва сільськогосподарських продуктів» та ін.

В установах відділення достатньо обґрунтовано аналізувалися проблеми народонаселення, демографічні аспекти відтворення трудових ресурсів, професійної орієнтації та профвідбору. У працях науковців з цієї тематики ще у 70-х рр. минулого століття відзначалося, що в демографічному розвитку України склалася несприятлива ситуація: зниження народжуваності не забезпечувало навіть простого відтворення населення, натомість зростала смертність у працездатному віці. Чимало реальних оцінок містилося у працях, присвячених соціально-економічним проблемам села, використання морських ресурсів, охорони навколишнього середовища. Було проведено економічну оцінку збитків, яких завдає народному господарству шкідлива дія промислового забруднення, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та ін.

Велике значення для вирішення народногосподарських завдань мала проблематика розвитку і розміщення виробничих сил України, комплексного використання природних і трудових ресурсів, економічного районування. Вчені, які займалися цими питаннями, поглиблювали дослідження раціонального розміщення продуктивних сил з урахуванням екологічних аспектів, аналізували можливості використання мінерально-сировинних ресурсів і відходів виробництва.

Значна увага керівництвом Президії Академії приділялася розвитку гуманітаристики. За підтримки Б.Є. Патона установи АН УРСР намагалися повноцінно реалізувати свій потужний дослідницький потенціал у цій царині. Унікальним на теренах СРСР став проект «Історія міст і сіл Української РСР» (у 26-ти томах). Це фундаментальне видання, підготовлене на базі Інституту історії АН УРСР за участю понад 100 тис. осіб під керівництвом академіка П.Т. Тронька, у 1976 р. було удостоєне Державної премії СРСР у галузі науки і техніки.

У 1980 р. вчені Академії Ю.Ю. Кондуфор, П.С. Сохань, А.В. Лихолат, Г.Я. Сергієнко, М.Н. Лещенко, П.П. Гудзенко, В.О. Голобуцький, І.І. Артеменко, Ф.Є. Лось були удостоєні Державної премії УРСР у галузі науки і техніки за перше у повоєнні десятиліття багатотомне видання «Історія Української РСР» (у 8-ми томах, 10-ти книгах). Залишаючись помітними пам'ятками історичної думки другої половини ХХ ст., обидві багатотомні праці завдяки величезному обсягу фактичного матеріалу, впровадженого у науковий обіг, досі не втратили свого довідкового значення.

Ефективно працювали історики науки і техніки, очолювані академіком Й.З. Штокалом. Чотиритомна «Історія вітчизняної математики» (1966–1970) здобула нагороду Міжнародної академії історії науки. Залишили слід в історії науки і техніки двотомна «Історія технічного розвитку вугільної промисловості Донбасу» (1969), узагальнюючі праці з історії електрозварювання, біології, геології, хімії, матеріалознавства тощо.

Предметний інтерес Б.Є. Патона до вивчення давньої історії України, її культури і побуту суттєво сприяв розширенню досліджень у галузі археології. Завдяки підтримці Президії АН УРСР виросла ціла плеяда кадрових археологів, проведено великий обсяг експедиційних та теоретичних робіт. Особлива увага приділялася вивченню проблем етногенезу і ранньої історії східних слов'ян, місця і ролі слов'янських племен у європейських подіях на рубежі першої половини I тисячоліття н.е., виникнення та розвитку міст Київської Русі, історії і культури давнього Києва.

Археологічні дослідження ознаменувалися важливими науковими відкриттями, що дозволили по-новому висвітлити історію і культуру населення сучасної території

України з епохи палеоліту до пізнього середньовіччя. Відкриття й ретельне вивчення слов'янських пам'яток середина I тисячоліття н. е. — бази, на якій склалася давньоруська культура, — дозволило отримати цінні дані для розробки питань генези й розвитку давньоруських міст та їх соціально-економічної структури, економічних передумов виникнення Київської Русі, інших проблем середньовічної та ранньомодерної доби. Новими відкриттями збагатили науку археологічні дослідження в Києві.

Визнанням високих заслуг академічної археології стало нагородження у 1977 р. учених Академії С.М. Бібікова, Д.Я. Телегіна, О.І. Тереножкіна, В.А. Ільїнської, М.П. Кучери, С.С. Березанської, О.Г. Шапошникової, Л.М. Славина, В.Й. Довженка Державною премією УРСР у галузі науки і техніки за тритомну синтетичну працю «Археологія Української РСР». Відзначення 1500-літнього ювілею Києва стало потужним поштовхом до поглиблення киевознавчих досліджень. У 1983 р. П.П. Толочко, С.О. Висоцький, Я.Є. Боровський, С.Р. Кілієвич, Г.Ю. Івакін, І.І. Мовчан, М.А. Сагайдак, В.О. Харламов були удостоєні Державної премії УРСР у галузі науки і техніки за цикл праць з історії середньовічного Києва.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., у суспільствознавстві розпочалися процеси подолання усталених ідеологічних стереотипів, суттєво розширився діапазон досліджень, зокрема дослідження української філософської думки, сформувалися колективи вчених, спроможних вирішувати фундаментальні філософські проблеми. Серйозним кроком уперед у розвитку таких досліджень стало видання зібрання творів видатного філософа-гуманіста ХVІІІ ст. Г.С. Сковороди. Також започатковано вивчення філософської спадщини професорів Києво-Могилянської академії, яка є унікальним явищем в історії української духовної культури. За безумовної підтримки керівництва Академії українські вчені-гуманітарії почали ефективно розробляти проблеми етики, естетики, культурології. Систематично вивчалася спадщина Ф. Прокоповича, здійснені наукова робота і підготовка до видання його філософських праць у трьох томах. Науковою школою П.В. Копніна — В.І. Шинкарука були закладені основи філософського вивчення проблем людини, світогляду, логіки та методології наукового пізнання.

У 1982 р. вчені Академії В.І. Шинкарук, В.П. Іванов, В.Г. Табачковський, М.О. Булатов були удостоєні Державної премії УРСР у галузі науки і техніки за цикл праць «Світоглядні проблеми матеріалістичної діалектики і методологія соціального пізнання».

У 60–80-ті роки в Україні в Інституті держави і права АН УРСР підготовлено ряд кваліфікованих правників. Учені-юристи брали активну участь у розробці цивільного, цивільно-процесуального, карного, карно-процесуального кодексів УРСР, інших кодифікаційних роботах, розробляли питання правового регулювання господарських відносин. З'явився ряд цікавих праць у галузі міжнародного права. У 1977–1978 рр. інститут узяв активну участь у підготовці проекту Конституції УРСР 1978 р. У 1981 р. двотомник «Історія держави і права Української РСР» отримав Державну премію УРСР у галузі науки і техніки (відповідальний редактор – академік Б.М. Бабій, співавтори – В.М. Терлецький, А.П. Таранов, В.В. Мрига, В.Є. Бражников та ін.). Не менш вагомим дослідженням і цікавими науковими проектами здійснювалися й іншими установами соціогуманітарного профілю.

В атмосфері відлиги і загального суспільного піднесення післясталінської доби відбувалися системне оновлення українського літературознавства і лінгвістики, реалізація важливих для їх розвитку проектів. Так, наприклад, завершення підготовки й успішне видання фундаментального академічного Повного зібрання творів Т.Г. Шевченка в 10 томах у ювілейному 1964 році безпосередньо пов'язані з президентом Академії наук УРСР Борисом Євгеновичем Патоном, який, будучи вже на той час всесвітньо знаним вченим-фахівцем у багатьох технічних галузях, активно підтримував усі академічні заходи, спрямовані на гідну підготовку до 150-річчя від дня народження Великого Кобзаря.

Важливим внеском академічного шевченкознавства у всенародне відзначення цього ювілею стали підготовлена під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР Є.П. Кирилюка й видана за підтримки Бориса Євгеновича масовим накладом ґрунтовна наукова біографія Т.Г. Шевченка (1964), а також видана у цьому ж році фундаментальна монографія Є.П. Кирилюка «Т. Шевченко. Життя і творчість», удостоєна Ленінської премії (1964). Етапними у розвитку шевченкознавчої науки у наступні роки стали й колектив-

ні монографії «Шевченкознавство. Підсумки й проблеми» (1975), «Творчий метод і поетика Шевченка» (1980).

Своєрідним енциклопедичним підсумком багаторічних наукових пошуків у галузі шевченкознавства стали успішна підготовка й видання унікального «Шевченківського словника» у 2 томах (1977), удостоєного в 1980 р. Державної премії УРСР імені Т.Г. Шевченка.

Уже в ці роки Борис Євгенович активно зацікавився проблемами збереження рукописної спадщини Тараса Шевченка та інших видатних українських письменників, підготовки до друку нового, вже справді Повного видання творів Шевченка, персональної енциклопедії «Шевченківська енциклопедія».

Зокрема, глибоко вражений унікальною скарбницею національних архівів і рукописних книг — Матенадараном, з якою ознайомився під час відвідання Академії наук Вірменії, Борис Євгенович перейнявся наміром побудувати і в Україні, в Києві, також не менш привабливе приміщення для зберігання нашої, української національної архівної й рукописної спадщини. І пам'ятав про це: звертався, і неодноразово, з приводу збереження рукописів Т.Г. Шевченка та інших класиків української літератури до Президентів України, до чи не всіх урядів України, пропонуючи підтримати спорудження у Києві аналогічного Матенадарану науково-дослідного і культурно-інформаційного центру «Шевченківський дім».

Якісні зрушення, пов'язані з підтримкою Президії Академії наук УРСР, очолюваною Борисом Євгеновичем, відбулися і в галузі дослідження проблем історії української літератури. Їх результатом стала публікація фундаментальних праць, присвячених різним періодам історії української літератури: ґрунтовних колективних монографій про літературу Київської Русі, літературу XIV — першої половини XVI ст., кінця XVI—XVII ст., XIX і XX ст., про латиномовну і польськомовну літературу в Україні. На базі цих досліджень упродовж двох десятиліть було створено масштабну синтетичну працю — «Історію української літератури» у 8 томах (1960—1980), у якій з найбільшою, хоч і нерівномірною фактичною повнотою було представлено літературний процес від часу Київської Русі до 80-х років XX століття. Паралельно публікувалися багатотомні зібрання творів таких класиків української літератури, як П. Грабовський,

С. Васильченко, М. Коцюбинський, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Л. Боровиковський, С. Руданський, Л. Глібов, А. Кримський, І. Котляревський, А. Тесленко, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, М. Кропивницький, І. Манжура, Я. Щоголів, Уляна Кравченко, В. Самійленко, О. Кобилянська, В. Стефаник, Марко Черемшина, Леся Українка та ін.

Справді значним досягненням українських літературознавців став вихід у світ академічного зібрання творів І.Я. Франка у 50-ти томах (1976–1986), удостоєного в 1988 р. Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка.

Енергійною підтримкою з боку керівництва Академії користуються народознавчі й мистецтвознавчі студії, передусім – у справі кадрового забезпечення досліджень. Уже в перші роки президентства Бориса Євгеновича Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського (з 1992 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського) стає найбільшим за чисельністю серед гуманітарних установ АН УРСР, а свідченням результативності досліджень його вчених – видання багатьох ґрунтовних наукових праць, знакових для всієї вітчизняної народознавчої й мистецтвознавчої науки. Серед них – академічний звід текстів у 27-ми томах у серії «Українська народна творчість» (за редакцією академіка АН УРСР М.Т. Рильського), інші фундаментальні публікації.

Не проходили повз увагу президента Академії вагомі результати досліджень української лінгвістики. Ще у вересні 1975 р. Б.Є. Патон відвідав Інститут суспільних наук АН УРСР й підтримав створення двотомного «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», автори якого згодом отримали академічну премію ім. І.Я. Франка. За безпосередньої підтримки президента здобули високу державну й академічну оцінку автори фундаментальної лексикографічної праці – «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980) – найвагомішого здобутку лексикографів радянського періоду: академіки АН УРСР І.К. Білодід і В.М. Русанівський, мовознавці Л.С. Паламарчук, А.А. Бурячок, В.О. Винник, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук, Л.О. Родніна, Л.Г. Скрипник, Т.К. Черторизька і Л.А. Юрчук стали лауреатами Державної премії СРСР у галузі науки і техніки.

Важливим науково-організаційним заходом у розвитку славістики в галузі мовознавства стало створення у складі цього інституту, згідно з рішенням Президії АН УРСР й за особистого сприяння президента Академії відділу загально-го і слов'янського мовознавства, який очолив академік АН УРСР Л.А. Булаховський, а потім — його учень (у подальші роки член-кореспондент і академік АН УРСР) О.С. Мельничук.

Постійну увагу Президія Академії приділяла роботі з аспірантами, зокрема їх філософсько-методологічній підготовці, яку від 1954 р. здійснювала Кафедра філософії. У 1987 р. була підтримана ініціатива Кафедри щодо створення при наукових центрах АН УРСР (Донецькому, Західному, Південно-східному, Південному) її відділень, що дало можливість поліпшити філософсько-методологічну підготовку аспірантів та молодих науковців у регіональних академічних осередках.

Новий етап розвитку української гуманітаристики, що поступово звільнялася від ідеологічних догм, пов'язаний з періодом перебудови й наступного проголошення незалежності України. З середини 1980-х рр. в умовах демократизації суспільного життя в СРСР за сприяння керівництва АН УРСР були розгорнуті дослідження життя і творчості, наукового доробку практично всіх, обійдених у радянський час увагою, діячів української культури і науки. Передусім було повернуто до наукового й культурологічного обігу твори до того заборонених письменників — П. Куліша, В. Самійленка, Г. Чупринки, С. Черкасенка, В. Винниченка, С. Єфремова та ін., що надало літературному процесу ХІХ — початку ХХ ст. належної повноти, дозволило показати всю його багатобарвність та ідейно-естетичне розмаїття.

Першим вагомим успіхом у розвитку зазначених досліджень стала фундаментальна «Історія української літератури ХХ ст.», опублікована Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка напередодні проголошення незалежності України (1988). Плідне поєднання в цій роботі досвіду науковців старшого покоління, запалу молодих літературознавців, спрямованість їхніх досліджень на деідеологізацію історії літератури, відмова від політичних критеріїв в оцінці літературних явищ і постатей дозволили створити справді якісно новий підручник, який користувався надзвичайним попитом у

науковців, викладачів і, зрозуміло, студентів, а його останнє, доповнене і перероблене видання (1993 – 1995 рр.) було заслужено удостоєне в 1996 р. Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка.

Водночас за організаційного й фінансового сприяння Академії розгортаються небачені досі масштабні археографічні дослідження. Постановами Президії АН УРСР забезпечуються видавничими лімітами в академічному видавництві «Наукова думка» видання щойно відродженої Археографічної комісії АН УРСР. Знаковою подією, що засвідчила якісний прорив тогочасної академічної історіографії, стала підготовка до друку творчої спадщини академіка М.Грушевського у багатотомній серії «Пам'ятки історичної думки України», передусім – його основної праці «Історія України-Руси».

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. перед академічною соціогуманітаристикою постало завдання першорядної ваги щодо фундаментального, з урахуванням новітніх методологічних підходів та здобутків вітчизняної і зарубіжної україністики, осмислення історичного досвіду українського народу, його державницьких і культурних традицій, особливостей формування та утвердження національної ідеї, консолідації української нації, її боротьби за державницьке самоствердження, повноправну інтеграцію до європейського і світового співтовариства.

Успішне вирішення цього важливого завдання безпосередньо залежало від кардинального оновлення основних напрямів соціогуманітарних досліджень та їх інституційної бази. Це були глобальні виклики епохи цивілізаційного зламу, на які треба було адекватно і гідно відповісти.

Узагалі керувати величезною і складною системою провідних наукових установ держави у кризові часи – величезна відповідальність і нелегке завдання, адже треба було не лише свідомо і послідовно ламати усталені організаційні, фінансово-економічні засади функціонування установ науки, але й деідеологізувати й деполітизувати цілу соціогуманітарну сферу, причому робити це обережно, аби нейтралізувати можливі негативні наслідки, що неминуче супроводжують будь-яку реорганізацію науки.

У ті часи, попри серйозні кадрові втрати (частина талановитих, переважно молодих і мобільних учених залишила

батьківщину, прийнявши запрошення провідних західних наукових центрів), академічним установам вдалося зберегти кадровий і науковий потенціал, вберегти Академію від маргіналізації, не пустити «з молотка» потужну матеріальну базу академічної науки, зрештою, не втратити суспільний імідж і водночас не перетворити науку на інструмент маніпулювання політиків, зберегти пріоритети фундаментальних досліджень в усіх сферах життя суспільства.

Як результат цілеспрямованих зусиль Президії НАН України і її президента, вже в перші роки незалежності склад наукових установ у сфері соціогуманітарних наук суттєво поповнився. Розпочата реструктуризація радикально розширила можливості суспільних і гуманітарних наук активно впливати на економічні, соціальні, політичні перетворення й культурне життя країни, на розвиток громадянського суспільства та формування національної свідомості, відродження історичної пам'яті українського народу. Яскравим свідченням ефективності діяльності Президії НАН України, спрямованої на розширення потенціалу соціогуманітарних досліджень, є той факт, що загальна кількість академічних наукових установ і автономних підрозділів Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України зросла за два десятиліття майже втричі — з 15-ти до 40-ка (Відділення економіки — до 10-ти; Відділення історії, філософії та права — до 20-ти; Відділення літератури, мови та мистецтвознавства — до 10-ти).

Особливо «щедрими» на новостворені установи виявилися перші роки незалежності. Так, з метою кардинального розширення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі економіко-екологічних проблем приморських регіонів, морегосподарських комплексів і морського природо-користування постановою Президії АН УРСР від 08.05.91 № 127 на базі Одеського відділення Інституту економіки АН УРСР було утворено Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень АН УРСР. Про результативність цих заходів свідчить, зокрема, те, що лише останніми роками до центральних органів виконавчої влади були представлені важливі розробки Інституту: «Морська доктрина України на період до 2035 р.» (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.09 № 1307) та «Стратегія транспортної безпеки» (розглянута на засіданні Ради національної безпеки і оборони України 01.12.2009 р.).

Для створення надійного наукового фундаменту зовнішньоекономічних зв'язків, розвитку взаємовигідних відносин і економічної інтеграції України за ініціативи президента Академії постановою Президії АН УРСР від 11.07.91 № 221 було створено Інститут світової економіки і міжнародних відносин АН УРСР, важливим напрямом діяльності якого стало вивчення досвіду ефективного функціонування ринкових систем і структур, наукових досягнень зарубіжних країн з метою використання цих досягнень у побудові ринкової економіки України та входження її у світове господарство. Інститут став однією з базових установ при розробці проекту концепції Стратегії національної безпеки України в частині розкриття та формулювання проблематики зовнішніх загроз.

З метою вирішення актуальних проблем правового забезпечення розвитку економіки на загальнодержавному і регіональному рівнях постановою Президії НАН України від 22.01.92 № 16 на базі Відділення економіко-правових досліджень Інституту економіки промисловості НАН України було створено Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Створення інституту було обумовлене необхідністю розвитку теоретичних і прикладних досліджень на стику економіки і права, науковою і практичною важливістю таких досліджень для суверенної держави. Інститут став головною організацією з підготовки та наукового супроводу Господарського Кодексу України, який вступив у дію з 2004 р.

Зважаючи на особливу актуальність досліджень з теоретичних і прикладних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України, раціонального використання їх виробничого, трудового, природноресурсного та інтелектуального потенціалів, Президія НАН України приймає постанову від 19.10.94 № 233, якою Львівське відділення Інституту економіки НАН України перетворюється на Інститут регіональних досліджень НАН України, на який було покладено завдання з комплексного дослідження проблем управління соціально-економічним розвитком регіонів України. За підтримки Б.Є. Патона розробки Інституту надавалися органам виконавчої влади для їх наступного впровадження, серед яких — Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (затверджена постановою

Кабінету Міністрів України від 21.07.06 № 1001), проект Закону України «Про розвиток гірських територій».

Б.Є. Патон — керманіч української науки

Задля забезпечення на Закарпатті досліджень з проблем соціальних і гуманітарних досліджень, спрямованих на прискорення соціально-економічного і культурного розвитку, осмислення історичних та етнокультурних проблем Закарпатського регіону, забезпечення його більш глибокої інтеграції в загальнонаціональні процеси, постановою Президії НАН України від 24.05.95 № 149 було створено Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, який відповідно до постанови Президії НАН України від 06.10.04 № 250 увійшов до складу Відділення економіки НАН України.

За безпосередньої участі президента Академії постановою Кабінету Міністрів України від 19.07.97 № 772 у структурі НАН України було створено Інститут економічного прогнозування НАН України, перейменований згодом на Державну установу «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (постанова Президії НАН України від 06.07.05 № 139) з метою забезпечення розробки стратегічних прогнозів і програм соціально-економічного розвитку країни, напрямів і методів розвитку господарської системи.

Від часу заснування інститут є незмінним учасником розробки державних програм соціально-економічного розвитку на короткостроковий і середньостроковий періоди, Стратегій розвитку економіки України і окремих її галузей (серед них: Програма «Україна-2010» (1998), Послання Президента України Верховній Раді України), стратегій і програм інноваційного розвитку України, енергетичного балансу України, програм розвитку енергетики України.

Починаючи з 2007 р., інститут систематично надає вищим органам влади України аналітичні доповіді і доповідні записки з питань подолання світової фінансової кризи, ризиків її розвитку в Україні та пропозиції щодо можливих негативних наслідків кризи. Аналітичні матеріали, підготовлені інститутом, лягли в основу матеріалів Парламентських слухань у 2008 і 2009 рр. з питань інноваційного розвитку й інтелектуальної власності.

За дорученням Б.Є. Патона за участю шести установ Відділення економіки НАН України протягом 2008 – 2009 рр.

виконувалося комплексне дослідження «Оцінка техніко-економічного стану об'єктів інфраструктури та виробничих фондів (по регіонах України)», результатом якого стало визначення загроз і небезпек щодо руйнування об'єктів інфраструктури в регіонах України, що знайшло своє відображення у рішенні РНБО України «Про розбудову і модернізацію інфраструктурних систем економіки і систем життєзабезпечення» (затверджено Указом Президента України від 22.01.10 № 55/2010), а також представлено у макеті Атласу виробничої та соціальної інфраструктури України.

Сьогодні Б.Є. Патон приділяє особливу увагу та підтримку виконанню комплексних міждисциплінарних проєктів, окремим прикладом яких є спільна розробка Відділень економіки та інформатики НАН України «Інтелектуальна автоматизована інформаційно-аналітична система супроводження бюджетного процесу на базі вітчизняної супер-ЕОМ», що здійснюється в інтересах Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Міністерства фінансів України, інших органів центральної і місцевої влади. Результати проєкту вже пройшли апробацію на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Визначною стала роль Б.Є. Патона у відродженні в системі НАН України Інституту демографії та соціальних досліджень восени 2002 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.02 № 556-р та постанова Президії Національної академії наук України від 09.10.02 № 246). Демографічний інститут існував у системі Академії з часу її заснування у 1918 р. до 1938 р., коли установа була ліквідована, а більшість її фахівців репресовані.

Постановою Президії НАН України від 11.11.09 № 298 Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України було присвоєне ім'я видатного вченого-демографа, засновника та першого директора Демографічного інституту академіка М.В. Птухи. Інститут став загальновизнаним в Україні і за її межами центром наукової думки і координації досліджень у галузі демографії та соціальної економіки, значно розширивши наукові горизонти й тематику досліджень. Нині він є єдиною профільною науково-дослідною установою НАН України, яка спеціалізується на системних дослідженнях проблем демографічного і соціального розвитку, проводить фундаментальні та прикладні дослідження,

моделює новітні тенденції, розробляє комплексні демографічні прогнози та концептуальні засади державної соціально-демографічної політики.

З метою вдосконалення мережі установ НАН України та необхідністю вдосконалення досліджень з проблем інноваційного розвитку регіонів, їх конкурентоспроможності, досліджень проблем машинобудівного комплексу, територіально-виробничої та кластерної побудови регіональної економіки постановою Президії НАН України від 14.12.05 р. № 275 Харківське відділення Інституту економіки НАН України було перейменоване на Науково-дослідний центр індустриальних проблем розвитку НАН України, який став головною установою-розробником Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року, а також бере активну участь у реалізації Національних проєктів України.

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття низка нових установ з'явилася у складі Відділення історії, філософії та права Академії. Цілком очевидно, що у нових умовах незалежного державного буття лише в такий спосіб можна було дати ґрунтовну наукову відповідь на виклики часу в гуманітарній сфері.

Так, 10 липня 1990 р. створено Інститут української археології АН УРСР на базі відновленої наприкінці 1987 р. Археологічної комісії АН УРСР (згідно з постановою Президії НАН України від 01.02.95 № 31 інститут отримав сучасну назву з присвоєнням імені академіка М.С. Грушевського — Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України). Як спеціалізована установа в галузі археології, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, інститут розгорнув масштабну діяльність щодо цілеспрямованого виявлення, наукового опрацювання та публікації історичних джерел (передусім з української історії), видання творчої спадщини українських учених та громадсько-політичних діячів, проведення фундаментальних джерелознавчих та конкретно-історичних досліджень, координації та науково-методичного керівництва археологічною діяльністю інших наукових, освітніх, культурологічних установ України.

У вересні 1990 р. з метою дослідження фундаментальних і прикладних проблем соціології, теоретико-

методологічних засад соціологічної науки, а також аналізу соціально-політичних, соціально-економічних, соціально-психологічних, соціокультурних, етносоціальних процесів і явищ на базі соціологічних підрозділів Інституту філософії АН УРСР було створено Інститут соціології АН УРСР.

Спільною постановою Президії АН УРСР та Колегії Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури від 23 травня 1991 р. створено Центр пам'яткознавства АН УРСР і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури — провідну профільну наукову установу з проблем пам'яткознавства, охорони та популяризації пам'яток культурної спадщини України.

26 червня 1991 р. Президія АН УРСР прийняла постанову за № 192 «Про створення Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН УРСР», якою було засновано провідну академічну установу релігієзнавчого фаху.

Постановою Президії АН УРСР від 22.10.91 № 278 утворено Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського АН України з метою дослідження мов, історії, філософії, релігії, культури народів Азії, Близького, Середнього, Далекого Сходу, Північної Африки, а також етносів східного походження, які перебували або живуть на території України.

11 грудня 1991 р. постановою Президії АН України за № 328 на базі колишнього Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — створено Інститут національних відносин і політології АН України (з 1997 р. — Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, якому у 2005 р. присвоєно ім'я його засновника академіка І.Ф. Кураса). Перед інститутом було поставлено завдання поглибленої і всебічної розробки проблем, що набули особливого значення з проголошенням незалежності України й пов'язані з потребами і процесами становлення, розвитку та функціонування української державності і громадянського суспільства. Це — історія й сучасна динаміка політичних інститутів і процесів, взаємовпливи політики, політичної культури, етнонаціональних, міжрелігійних та міжконфесійних, регіональних відносин і факторів суспільного життя, вироблення нових парадигм етнонаціонального розвитку, запобігання конфліктності в етнонаціональній сфері, моделювання оптимальних варіантів етнополітики, роз-

роблення технологій управління в системі політичних і міжконтинентальних відносин.

Б.Є. Патон — керівник української науки

Відбулися й інші структурні зміни, що відобразили пріоритетність нових дослідницьких напрямів. Так, Інститут історії АН УРСР постановою Президії АН УРСР від 21.11.90 № 301 був перейменований на Інститут історії України АН УРСР — з урахуванням того, що в умовах духовного оновлення суспільства цей інститут розгорнув поглиблене вивчення історичного минулого українського народу. Постановою Президії АН УРСР від 27.04.90 № 100-Б історико-археологічний заповідник «Ольвія» було відокремлено від Інституту археології АН УРСР. У лютому 1992 р. на базі Відділу античної та середньовічної археології Криму Інституту археології АН України створено Кримський філіал Інституту археології АН України.

Постановою Президії АН України від 20.01.93 № 6 Інститут суспільних наук АН України був реорганізований в Інститут українознавства АН України з присвоєнням йому в тому ж році імені академіка І.П. Крип'якевича. Перед інститутом поставлено завдання поглибленого вивчення проблем теорії та історії національної культури, її становлення і розвитку, формування українського народу, складних процесів еволюції національної свідомості, змагань за незалежну державу переважно на теренах західноукраїнського регіону. У період становлення реорганізованого інституту особливо відчутною стала допомога Президії НАН України, зокрема у виробленні наукових напрямів, уточненні структури міждисциплінарної установи гуманітарного профілю. У 1997 р. Б.Є. Патон підтримав створення в інституті Центру дослідження українсько-польських відносин і видання збірника наукових праць «Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість».

Відбувся ряд важливих змін в організації та діяльності інформаційно-бібліотечної системи Академії. Так, згідно з постановою Бюро Президії АН України від 14.02.91 № 48-Б «Про впорядкування роботи з інформаційного забезпечення, організації виставочної діяльності та пропаганди науково-технічних досягнень Академії наук УРСР» ЦНБ ім. В.І. Вернадського (нині — Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, НБУВ) було передано функції головного інформаційного підрозділу АН України з науково-

технічної інформації та інформації з суспільних наук, які раніше виконувалися Відділенням інформації Інституту математики АН України та Відділом наукової інформації з суспільних наук Інституту філософії. На бібліотеку поклалися також розробка теоретичних проблем інформаційного забезпечення комісій Верховної Ради УРСР, підготовка аналітичних оглядів, дайджестів з актуальних гуманітарних проблем, створення гіпертекстових баз даних із суспільних наук та інформаційне забезпечення комплексних програм наукових досліджень. Ця робота бібліотеки стала базою для розгортання діяльності Служби інформаційно-аналітичного забезпечення вищих органів державної влади та управління, створеної у її структурі (згідно з угодою про співробітництво між Президією Верховної Ради України та Президією НАН України, листом Кабінету Міністрів України від 12.12.95 № 58-3379/49 та постановою Бюро Президії НАН України від 14.12.95 № 334-5).

Спеціальна постанова АН України від 09.09.92 № 24 і «Про розвиток Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського» зосередила зусилля колективу бібліотеки на її планомірному розвитку як бібліотечно-інформаційного, науково-дослідного і культурно-просвітницького комплексу, на зміцненні її статусу як національної наукової бібліотеки. Упродовж 1993 – 1996 рр. у структурі бібліотеки було створено п'ять науково-дослідних інститутів (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень); центри бібліотечно-інформаційних технологій; консервації і реставрації; культурно-просвітницький; науково-видавничий. Розгорнуто інформаційно-аналітичну діяльність, підготовку інформаційних продуктів для органів державної влади і управління, роботи із збереження, реставрації та захисту книг і рукописів бібліотеки. Розпочалася комп'ютеризація бібліотечно-інформаційних процесів. Як науково-дослідну установу ЦНБ було включено до складу Відділення історії, філософії та права НАН України.

Згідно з розпорядженням Президії АН України від 25.02.93 № 270 на Центр бібліотечно-інформаційних технологій ЦНБ ім. В.І. Вернадського було покладено науково-методичне керівництво організацією автоматизованої бібліотечної мережі в установах Академії наук України.

У 1992 році за ініціативою Бориса Євгеновича академічну Кафедру філософії реорганізовано в окрему установу — Центр гуманітарної освіти Академії наук України: у нових умовах цілком очевидно була необхідність розширити зміст і мету філософсько-методологічного вишколу аспірантів, молодих науковців, зокрема зорієнтувавши цей процес на гуманітарні цінності, гуманістичні традиції української культури. Згодом, в умовах фінансової кризи кінця 1990-х років, президент НАН України Б.Є. Патон ініціював захист статті фінансування навчання аспірантів (фінансування окремим рядком), чим було створено умови для стабілізації підготовки наукових кадрів Академії. Це водночас дало можливість Центру зберегти викладацький склад та надалі виконувати покладені на нього функції.

Хоча основні заходи щодо реорганізації структури, чисельності та кількості установ соціогуманітарного профілю припали на першу половину — середину 1990-х рр., структурні зміни мають місце і в сучасний період діяльності Академії. Зокрема, у 2005 р. з метою аналізу та узагальнення вітчизняного і світового досвіду енциклопедичної справи, розробки наукових та методичних засад створення енциклопедичних видань різного типу, координації цієї роботи в Україні було створено Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Постановою Президії АН України від 07.10.92 № 268 утворено Інститут східноєвропейських досліджень (з 2001 р. — Інститут європейських досліджень НАН України) з метою комплексного вивчення проблем національно-державного будівництва й суспільно-політичних та культурних взаємин України з країнами Центральної та Східної Європи, дослідження і публікації історичної та політологічної спадщини представників української державницької школи.

Останнім на сьогодні структурним перетворенням установ Відділення історії, філософії та права НАН України стало створення у вересні 2011 р. на базі Інституту європейських досліджень НАН України Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». Глибоко усвідомлюючи, що в сучасних умовах нагріла потреба в концентрації наявного потенціалу на пріоритетних напрямках наукового пошуку, піднесенні дієвості

та ефективності досліджень закономірностей історичних процесів, взаємодії культур і соціумів у контексті всесвітньої історії, Борис Євгенович наполіг на оперативному вирішенні питання щодо створення цього інституту за підтримки Міністерства закордонних справ України. Новий інститут має стати провідною установою з проведення фундаментальних і прикладних досліджень проблем динаміки всесвітньо-історичного процесу, вивчення історичних зв'язків України з країнами і народами світу, актуалізації та впровадження передового світового цивілізаційного досвіду у практику суспільно-політичного і культурного життя України.

Виняткова широта наукових поглядів дозволила президентові Академії ще на рубежі 80-х років минулого століття адекватно й далекоглядно оцінити роль інформації в життєдіяльності суспільства й настання якісно нової, інформаційної ери. При цьому Борис Євгенович ставив цю проблему не в суто технократичній площині, а з наголосом на акцентах, ближчих до гуманітарної сфери, з урахуванням того, що, оскільки інформація в людському суспільстві функціонує переважно у природномовній формі, необхідні спеціальні дослідження природної людської мови, орієнтовані на застосування мови у комп'ютерних системах. Саме завдячуючи його передбачливості й активному сприянню в Академії були створені передумови для розвитку прикладної, технологічно орієнтованої лінгвістики, а в березні 1991 року — утворено спеціальну науково-дослідну установу — Український мовно-інформаційний фонд, завданням колективу вчених якого стало проведення фундаментальних досліджень природної мови як інформаційної системи, а також прикладних досліджень у галузі створення й практичного застосування комп'ютерних засобів автоматичного її опрацювання.

Успішний розвиток народознавчих досліджень у Західному регіоні України пов'язаний із створенням у перші роки незалежності України в системі Академії наук Інституту народознавства НАН України як самостійної наукової установи. Створення такого інституту у Львові відповідно до постанови Президії АН України від 05.02.92 № 34 було продуманим і виваженим кроком у розвитку народознавчої науки. Адже саме в цьому регіоні функціонували Етнографічний музей Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка,

Український державний музей етнографії та художніх промислів (1951 – 1982) та створене на його базі Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР (з 1992 р. – Інститут народознавства).

Глибоке розуміння президентом Академії наук значення мовних питань у незалежній Україні в часи державотворення, суспільне усвідомлення необхідності функціонування в системі Академії потужної спеціалізованої установи із дослідження цих проблем стали запорукою прийняття історичного рішення про створення Інституту української мови НАН України (згідно з постановою Президії НАН України від 07.10.91 № 269) та про його матеріально-технічне і фінансове забезпечення (постанова Бюро Президії АН України від 16.07.93 № 242-Б). Перш ніж прийняти таке рішення, Борис Євгенович ознайомився з досвідом організації мовознавчих установ у академіях інших слов'янських країн, консультувався з відомим мовознавцем академіком В.М. Русанівським з питання про найоптимальніший формат діяльності такого інституту. І впродовж усіх наступних років президент Академії продовжував уважно спостерігати і дієво впливати, аби діяльність інституту була максимально результативною. При цьому він підкреслював необхідність досягнення збалансованих результатів, адже поглиблення теоретичних опрацювань лінгвістичних проблем не може бути самоціллю, а має корелювати із суспільною значущістю практичних, прикладних праць, вплив яких на мовну практику мусить постійно зростати.

На межі XX – XXI століть, коли в Україні тільки входила у науковий обіг назва новітньої наукової дисципліни — «керамологія», президент Національної академії наук України академік НАН України Б.Є. Патон, зважаючи на роль кераміки у вивченні різних аспектів цивілізаційного поступу від доби неоліту до сьогодення, у тому числі і в збереженні національної ідентичності різних етносів, підтримав розгортання в Україні фундаментальних і прикладних досліджень у галузі керамології: згідно з підписаним ним 22.11.2000 р. спільним наказом Президії НАН України та Полтавської облдержадміністрації було створено Інститут керамології (з 23.05.2002 р. – відділення Інституту народознавства НАН України) — єдину академічну керамоло-

гічну наукову установу не лише на пострадянському просторі, а й у всій Європі.

Ще в часи, коли молода Українська держава робила перші кроки, керівництво Академії наук УРСР виявило повне розуміння необхідності активного розширення творчих контактів учених Академії з ученими української діаспори та інших зарубіжних наукових центрів, залучення їх представників до вивчення українознавчих дисциплін, а отже — й необхідності створення нової, спеціалізованої науково-освітньої установи Академії наук безпосередньо в Україні, у її столиці м. Києві. Практичним втіленням такого розуміння, а також першим кроком керівництва Академії наук в її політиці багатовекторного розвитку гуманітарної науки, продемонстрованої в перші роки незалежності України, стало прийняття постанови Президії АН УРСР від 05.06.91 № 167 про створення Міжнародної школи україністики як самостійної наукової установи.

Відтак, завдячуючи активній участі Б.Є. Патона у вирішенні найважливіших проблем, які постали перед українською наукою, розширенні мережі наукових закладів НАН України, роки незалежності стали для суспільствознавства періодом справжнього наукового прориву. Звільнившись від компартійного пресингу та ідеологічної цензури, соціогуманітарні науки позбулися кон'юнктурної тематики і вийшли на нову методологічну базу, здобули повну можливість вільно ставити та обговорювати гострі проблеми розвитку українського суспільства. Своїми серйозними науковими здобутками українське суспільствознавство зайняло повноцінне місце в світовій гуманітаристиці.

Суттєве оновлення, зокрема в плані розширення діапазону і актуалізації наукових досліджень, утвердження нових дослідницьких пріоритетів, перегрупування наукових сил, становлення нового покоління наукових лідерів, відбулося за роки незалежності у всіх відділеннях Секції.

Керівництво Академії докладє серйозних зусиль до актуалізації потужного доробку вчених-гуманітаріїв у сучасному інформаційному просторі. Спеціальна постанова Президії НАН України «Електронні інформаційні ресурси соціогуманітарних наук: стан та перспективи розвитку» (від 13.04.11 № 108) наголошує на необхідності створення адекватного електронного образу гуманітарного наукового

знання, посилення присутності української академічної гуманітаристики в Інтернеті, оперативного оприлюднення у Мережі наукової продукції установ соціогуманітарного профілю з метою формування в суспільстві сучасного наукового світосприйняття, активізації євроінтеграційних процесів у вітчизняному науково-інформаційному просторі, подолання цифрової нерівності, створення позитивного іміджу України. Це завдання включено до числа пріоритетних напрямів діяльності установ Секції суспільних і гуманітарних наук.

Сьогодні особливе за своїм значенням місце у діяльності Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України займає розробка концептуальних та прогностичних матеріалів загальнонаціонального, державного значення. Зокрема, Секція брала участь у розробці розділів Стратегії соціально-економічного розвитку України до 2015 р. Провідними вченими Секції створено проекти Концепції здійснення політичної реформи, Концепції національної ідеї, Концепції і Програми розвитку гуманітарної сфери, Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р., Стратегії та Концепції програми підвищення конкурентоспроможності економіки України, Концепції і Стратегії демографічного розвитку України на 2006–2015 рр., Концепції розвитку соціального страхування, Концепції етнонаціонального розвитку України, спільно з Держкомтелерадіо України — проекту Концепції державної інформаційної політики. Розроблено проекти Концепції державної мовної політики та Концепції державної програми розвитку національної словникової бази України на 2009–2015 рр. та ін.

Особливого значення в роботі установ Секції сьогодні набуває підготовка щорічних доповідей з ключових проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного поступу сучасної України. Результатами роботи вчених Секції стали, зокрема, національні доповіді НАН України «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» (2009), «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015» (2010), «Національний суверенітет України в умовах глобалізації» (2011).

Важлива роль у діяльності Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України належить співробітництву з галузе-

вими академіями, міністерствами і відомствами, науковими товариствами, що дає змогу ефективно згуртувати навколо Секції інтелектуальний потенціал відомчої та університетської науки, здійснювати координацію наукових досліджень. Значного розвитку набула творча співпраця Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України з академіями правових та педагогічних наук України, Національним інститутом стратегічних досліджень, профільними комітетами та Інститутом законодавства Верховної Ради України, міністерствами і відомствами.

Установи Секції беруть активну участь у щорічних спільних конкурсах НАН України і Російського гуманітарного наукового фонду (РГНФ) та Російського фонду фундаментальних досліджень (РФФД), започаткованих за сприяння МААН. Також під егідою МААН працює Асоціація інститутів історії країн СНД, створена внаслідок співпраці Інституту історії України НАН України з Інститутом загальної історії РАН. Як президент МААН академік Б.Є. Патон надає всебічну підтримку розвитку зазначених форм співпраці українських учених-соціогуманітаріїв з колегами з Росії та інших країн СНД.

Велике значення має також організація представницьких наукових форумів, конференцій, круглих столів. Секція спільно з Українським комітетом славистів надає всебічне сприяння у підготовці та проведенні міжнародних з'їздів славистів. Зокрема, у роботі XIV з'їзду, який відбувся у вересні 2008 р. в Охриді (Республіка Македонія), взяла участь делегація НАН України. Відповідно до постанови Президії НАН України від 26.10.11 № 302 «Про розвиток славистики в Україні та підготовку до XV Міжнародного з'їзду славистів» здійснюються організаційні заходи щодо участі вчених Академії та вищих навчальних заходів України в роботі цього представницького міжнародного форуму, який відбудеться у Мінську в 2013 р.

Вагомим здобутком колективної співпраці вчених усієї Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України стали здійснені під керівництвом Бориса Євгеновича, як голови редакційної колегії, підготовка та видання «Історії української культури» у 5 томах, 8 книгах – унікального міждисциплінарного дослідження, у якому вперше в історії нашої держави системно викладається багатовікова історія укра-

їнської культури, її самобутність, взаємозв'язки із іншими культурами та внесок у світову культурну спадщину.

Зусилля Президії НАН України і президента Академії академіка Б.Є. Патона, спрямовані на актуалізацію набутого за останні два десятиліття потужного потенціалу академічних установ економічного профілю, дозволили здійснювати фундаментальні і прикладні розробки практично за всім діапазоном проблем, принципово важливих для осмислення місця і ролі України в сучасних світових економічних процесах, обґрунтування економічної політики у загальнодержавному та регіональному розрізах. Ученими установ Відділення економіки НАН України активно розробляються проблеми підвищення ефективності механізмів структурних перетворень у національній економіці, їх інституційного забезпечення і визначення пріоритетів розвитку, котрі б прискорили повноправну інтеграцію України у європейську і світову економіку; оновлення промислового і розвиток науково-технічного потенціалу, обґрунтування ефективної інноваційно-інвестиційної моделі розвитку на якісно новій технологічній основі; створення і впровадження високих технологій, удосконалення аграрної політики, якісного піднесення трудового потенціалу, створення сучасної системи соціального захисту населення, розвитку міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва, інтеграції України у світові економічні структури, захисту і забезпечення реалізації національних економічних інтересів в умовах глобалізації і формування інформаційного суспільства.

На базі застосування основних положень теорії ендогенного зростання розроблено секторальні макроекономічні моделі для обґрунтування стратегічних складових і напрямів стабільного розвитку національної економіки України, реалізації інноваційних моделей. Виявлено найсуттєвіші характеристики, тенденції та проблеми формування та функціонування ринку промислової продукції. На засадах системного поєднання структурного, інноваційного та інтеграційного чинників розроблено і методологічно обґрунтовано систему макроекономічних моделей ендогенного зростання економіки України на середньо- та довгострокову перспективу, визначено необхідне методичне, інформаційне та математичне забезпечення для її практичного використання. Проведено комплексне теоретичне

узагальнення практики нормативно-інформаційного забезпечення регулювання та оцінки стану державної політики в системі формування ринку праці, здійснена комплексна оцінка рентних відносин у системі модернізації національного господарства України, вдосконалення механізму господарювання підприємств, методів оцінки їх вартості, особливостей створення і функціонування акціонерних товариств. Визначено стратегічні пріоритети для підтримання економічної безпеки держави, розроблено і теоретично обґрунтовано Стратегії співробітництва України з НАТО.

Стратегічні проблеми економічного розвитку України є пріоритетними напрямками досліджень Інституту економіки і прогнозування НАН України. Упродовж останніх років в інституті здійснено системний аналіз конкурентоспроможності економіки України, її сильних і слабких сторін, на основі чого підготовлено Стратегію та Концепцію програми підвищення конкурентоспроможності економіки України із визначенням головних пріоритетів інноваційного розвитку, основних принципів політики підвищення конкурентоспроможності та організаційно-політичних складових її реалізації. У 2007 р. Інститутом економіки і прогнозування НАН України спільно з авторитетною громадською організацією «Український форум» видано третю фундаментальну працю «Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України».

Нині результати досліджень інституту широко використовуються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Адміністрацією Президента України, Національним банком України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів, Міністерством енергетики та вугільної промисловості, Міністерством аграрної політики та продовольства, Міністерством екології та природних ресурсів, Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту, Державною службою статистики, Комісією з цінних паперів і фондового ринку України при опрацюванні нових та уточненні діючих законодавчих і нормативних актів, розробці соціально-економічних прогнозів розвитку та бюджету України.

Високим теоретичним рівнем досліджень проблем піднесення якості людського і трудового потенціалу України, формування державної соціальної політики і їх вагомою

практичною віддачею відзначається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, що розгорнув свою діяльність у 2002 р. як безпосередній продовжувач традицій вітчизняної демографічної науки перших десятиліть ХХ ст.

За ініціативи Президії НАН України Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України опрацював комплексну програму фундаментальних досліджень «Демографія та проблеми людського розвитку». Значну увагу було приділено Б.Є. Патеном спільній розробці НАН України та Державним комітетом статистики України Демографічного прогнозу розвитку України до 2050 року (проект затверджений спільною постановою Президії НАН України та Колегії Державного комітету статистики України від 21.10.07 № 313), що надало можливість розробити багатоваріантний прогноз відповідно до різних сполучень гіпотез народжуваності, тривалості життя та міграції, а основний його варіант покласти в основу державних нормативних актів, спрямованих на забезпечення соціального та економічного розвитку країни.

Дослідження сфер цивілізаційних та глобалізаційних процесів, євроінтеграційних і трансатлантичних студій, європеїстики, міжнародно-фінансових та зовнішньоекономічних досліджень, а також комплексне вивчення соціально-економічних процесів, що відбуваються у країнах Тихоокеанського регіону, є пріоритетними напрямками досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Інститут є провідною академічною установою в галузі міжнародно-економічних та міжнародно-політичних досліджень, філософії і теорії міжнародних відносин. Вагомим підсумком досліджень інституту є тритомна фундаментальна праця «Цивілізаційна структура сучасного світу».

Важливою рисою діяльності установ Відділення економіки НАН України є поєднання досліджень загальних проблем економічного розвитку України з цілеспрямованими фундаментальними і прикладними розробками, спрямованими на забезпечення економічного зростання регіонів, ефективне використання їх специфіки у цілісному народногосподарському комплексі держави.

Результативною у теоретичному і практичному плані є робота у цьому напрямі Інституту економіки промисловості

НАН України. Ним розроблено Концепцію промислової політики, яка була затверджена Кабінетом Міністрів України. Значна увага також приділяється дослідженням економічного механізму функціонування вугільної промисловості в контексті стратегії розвитку ПЕК, основним напрямом фінансового оздоровлення та технічного переоснащення шахтобудівельного комплексу.

Розробка проблем удосконалення правових механізмів економічних перетворень, питань розподілу компетенції у здійсненні економічної політики між центральними та регіональними органами влади здійснюється Інститутом економіко-правових досліджень НАН України та його Луганським філіалом, організованими на базі ряду підрозділів Інституту економіки промисловості. Інститут досліджує проблеми законодавчого забезпечення з питань статусу суб'єктів господарювання, розвитку підприємництва і конкурентного середовища, використання майна у господарюванні.

Важливі наукові розробки з дослідження проблем і перспектив економічного розвитку Західного регіону України, інтенсифікації транскордонного співробітництва здійснюються в Інституті регіональних досліджень НАН України у Львові. Проведено оцінку соціально-економічних наслідків наближення Європейського Союзу до кордонів України. Розроблено науково-методичне підґрунтя формування і розвитку регіональних суспільних систем, яке включає взаємозв'язок регіональних суспільних систем і розвиток національної економіки, екологічні, інноваційні, культурні засади.

Широкий комплекс проблем ринкової економіки і розвитку Південно-Західного регіону України є пріоритетним для досліджень, що здійснюються Інститутом проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України (Одеса). Науковцями інституту впродовж останніх років розроблено концептуальні основи виміру рівня розвитку конкурентних відносин на регіональних товарних ринках, які враховують конкурентні відносини через цінову конкуренцію; визначено пріоритети економічного оновлення приморських регіонів України та напрями їх реалізації.

Доробок учених-економістів здобув високу державну оцінку, підтвердженням чого є присудження Державної премії України у галузі науки і техніки: І.І. Лукінову – за монографію «Відтворення і ціни» (1979 р.), В.В. Косолапо-

ву – за цикл робіт «Світоглядні проблеми матеріалістичної діалектики і методологія соціального пізнання» (1982 р.), А.П. Савченку – за організацію промислового впровадження технологічних систем та комплексів по ефективному використанню вторинних ресурсів і відходів виробництва у народному господарстві Української РСР (1985 р.), М.М. Паламарчуку – за цикл монографій «Географічні основи регіонального природокористування в Україні» (1993 р.), О.О. Бакаєву – за комплексне дослідження та реалізацію переходу річкового транспорту України на ринкові умови господарювання (1998 р.), В.М. Гейцю, С.І. Пирожкову, Ю.М. Пахомову, Л.О. Бакаєву, В.І. Мунтіяну – за роботу «Науково-методологічні засади системи національної безпеки України» (2002), О.І. Амоші – за участь у розробці та впровадженні техніко-технологічних та організаційно-економічних рішень при активній інвестиційній політиці, що забезпечують найвищу продуктивність видобутку вугілля (2003 р.), М.І. Долішньому, М.Г. Чумаченку, В.К. Мамутову, С.І. Дорогунцову, Б.М. Данилишину, Б.В. Буркинському, В.П. Мікловді, В.К. Симоненку, С.М. Злупку – за цикл робіт з проблем регіональної соціально-економічної політики (2003 р.), В.Є. Новицькому – за участь у розробці та впровадженні в інституційній системі України інноваційних організаційно-економічних та інформаційних технологій (2004 р.), В.Д. Базилевичу – за підручник «Історія економічних учень» (2006 р.), Ю.Г. Лисенку – за роботу «Система управління фінансами в галузі освіти і науки» (2008 р.).

Б.Є. Патон – керманіч української науки

Найбільшим за кількістю наукових установ та чисельністю співробітників у Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України є Відділення історії, філософії та права НАН України. Багатопрофільність наукової роботи його установ сприяє цілісному осягненню багатовікового історичного досвіду і сучасного розвитку України, політико-правових і соціальних, філософських і культурологічних проблем українського суспільства. У цьому сенсі Відділення історії, філософії та права НАН України займає ключове місце в діяльності Секції, з'єднуючи воедино соціальні і гуманітарні напрями наукових досліджень, забезпечуючи синтез їх результатів. Його розробкам притаманні широта діапазону, комплексність міждисциплінарних підходів, фундаментальний характер і актуальна практична спрямованість.

Бюро Відділення історії, філософії та права НАН України спрямовує діяльність наукових колективів установ на вироблення комплексної програми поступу українського суспільства у ХХІ ст. Учені відділення наполегливо працюють над відповідями на кардинальні питання: куди прямує Україна, якими мають бути визначальні орієнтири її розвитку, на які рубежі країна повинна вийти впродовж найближчих десятиліть і що для цього треба зробити? Вони аналізують новітні тенденції і явища сучасного суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя, розробляють стратегічні прогнози, концептуальні моделі та алгоритми розв'язання завдань у розвитку політико-правової системи, державного управління, освіти, науки та культури.

Саме в працях науковців відділення найповніше і комплексно обгрунтовано ідеї цілісності і взаємообумовленості соціального й гуманітарного розвитку країни, піднесення ролі гуманітарних чинників у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, культурного прогресу як визначального рушія інноваційного поступу України у ХХІ ст., адже від розквіту гуманітарної сфери, від рівня освіти і культури, соціальної захищеності і адаптованості населення значною мірою залежать перспективи політичного реформування і такою ж мірою – розвитку економіки.

Новітні досягнення в галузі історичної науки пов'язані насамперед із виходом на принципово новий рівень концептуального осягнення вітчизняного минулого, що є основою для формування сучасної культури історичного мислення, його деміфологізації, для патріотичного виховання громадян України, консолідації української нації, освоєння європейських цінностей. Потреба розв'язання цих відповідальних завдань стимулює розвиток історичних досліджень, які виконує ціла група академічних наукових колективів.

Здійснено комплексні дослідження стану та основних тенденцій розвитку українського суспільства на зламі третього тисячоліття, які охопили широкий спектр соціальних, політико-правових, етнокультурних, світоглядних, релігійних проблем, аналіз соціальних проблем сучасного економічного реформування.

Досягнуто вагомих результатів у розробленні комплексу проблем з удосконалення державного управління трансформаційними процесами, вивченні тенденцій со-

ціально-політичних та соціокультурних змін. Нині особливого значення набуває наукове обґрунтування засобів піднесення рівня політичної, управлінської, інформаційної культури українського суспільства, без чого кардинальні зрушення ні в економіці, ні в соціальній сфері неможливі.

Вагомим є внесок установ відділення у розвиток вітчизняної гуманітаристики, у філософське осмислення буття українського народу, його місця між народами і державами світу, в опанування національним історичним досвідом, інтегрування в життя сучасного суспільства духовних надбань минулих поколінь.

Важливе значення у забезпеченні ефективної роботи відділення має поєднання фундаментальних і прикладних досліджень установ з реалізацією цільових комплексних програм наукових досліджень НАН України та цільових програм наукових досліджень відділення. Це саме той підхід до організації наукових досліджень, на важливості і перспективності якого постійно наголошує президент НАН України академік НАН України Б.Є. Патон.

Вагомі результати одержано внаслідок розроблення у 2007 р. за дорученням Уряду кількох великих комплексних проєктів: «Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності», «Суперечності адміністративно-територіального устрою та засади адміністративно-територіальної реформи в Україні», «Соціальні ризики українського суспільства та їх мінімізація».

За підтримки Президії НАН України та завдяки особистому сприянню в боку президента Академії академіка НАН України Б.Є.Патона відділенням підготовлено і видано низку фундаментальних праць. Ці публікації засвідчують якісно новий етап, що його переживає сьогодні історична наука у розв'язанні проблем, спрямованих на переосмислення основних історичних закономірностей за відмови від стереотипів радянського минулого, зокрема від формаційного підходу до періодизації історії, аналізу подій і явищ з вузько-класових позицій, від чорно-білого, площинного бачення історичного процесу. Різні аспекти зазначених проблем досліджуються в інститутах історії України, української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, археології, українознавства ім. І. Крип'якевича, політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. На сьогодні у доробку

академічної історіографії — низка вагомих наукових результатів: проаналізовано роль і місце України у загальноєвропейському та світовому історичному контексті упродовж останнього тисячоліття; досліджено феномен українського козацтва; вивчено генезу та еволюцію української державної ідеї, практичну реалізацію якої простежено на прикладі Національної революції 1648–1676 рр., доби Української революції 1917–1921 рр. та сучасного державотворення. Суттєві здобутки отримано у дослідженні новітньої історії України, становлення та функціонування тоталітарної держави, репресій у республіці 1920–1950-х рр., дисидентського руху 1960–1980-х рр. Ученими-істориками ґрунтовно досліджені голод 1921–1923 рр., Голодомор 1932–1933 рр. та голод 1946–1947 рр. в Україні.

В Інституті історії України НАН України активно розробляється історія Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, у тому числі внесок України й українців у перемогу, історія Української повстанської армії. Належна оцінка доробку істориків з цієї проблематики стала предметом спеціальної постанови Президії НАН України від 05.05.2010 № 140 «Сучасні дослідження історії Великої Вітчизняної війни: проблеми теорії, методології, методики».

Вагомим внеском у розвиток гуманітарної науки і культури є створення фундаментальних багатотомних узагальнюючих праць та джерельних видань з історії та культури України, що стали подією не лише в науковому, але й у суспільно-політичному житті: «Давньої історії України» у 3-х томах, серії «Україна крізь віки» у 15-ти томах, «Історії українського козацтва» у 2-х томах, «Історії українського селянства» у 2-х томах, «Україна і Росія в історичній ретроспективі» у 3 томах, «Політичної історії України. XX століття» у 6-ти томах. У 2006 р. завершено видання «Юридичної енциклопедії» у 6-ти томах. Опубліковано «Українську дипломатичну енциклопедію» в 2-х томах, «Великий юридичний енциклопедичний словник», «Антологію української юридичної думки» в 10-ти томах. Здійснюється підготовка і видання багатотомних енциклопедичних праць «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія історії України», «Звід пам'яток історії та культури України» у 28-ми томах, творів М.С. Грушевського у 50-ти томах, творів Д. Яворницького у 20-ти томах, «Джерел з історії Південної України» у

30-ти томах, «Усної історії Степової України» у 20-ти томах. Оpubліковано «Історію Львова» у 3-х томах, історико-біографічний енциклопедичний довідник «Київ».

Особлива увага з боку керівництва Академії упродовж майже півтори десятиліть приділяється науково-організаційному і фінансовому супроводу масштабного науково-видавничого проекту Інституту історії України НАН України загальнонаціонального рівня «Енциклопедія історії України» — унікального синтетичного видання, що узагальнює весь історіографічний досвід осмислення минулого України і фактично віддзеркалює сучасний стан історичної науки. Проект, ініційований наприкінці 1990-х рр., одразу знайшов підтримку з боку президента Академії. Низка постанов і розпоряджень Президії НАН України 1997 — 2011 рр. забезпечила успішну реалізацію проекту на засадах державного замовлення, незважаючи на зміну його концепції від первісного задуму як 5-томного видання, згодом — у 8-ми, нарешті — у 10-ти томах з додатковим томом «Україна». У результаті впродовж 2002 — 2011 рр. побачило світ 8 томів «ЕІУ»; на порталі Інституту історії України удоступнена електронна версія енциклопедії.

Ще одним унікальним за масштабністю і суспільним резонансом академічний проект здійснюється за спеціальною постановою Верховної Ради України від 06.04.92 № 2256-XII «Про підготовку багатотомного видання про жертви репресій в Україні» — науково-документальна серія «Рєабілітовані історією» (на сьогодні опубліковано понад 70 томів). Видання було ініційоване академіком НАН України П.Т. Троньком за підтримки президента Академії.

Постійну увагу керівництва Академії до актуальних проблем історичних наук засвідчують, зокрема, й постанови Президії НАН України «Сучасний історіографічний процес в Україні: здобутки й нерозв'язані проблеми» (№ 136 від 13.05.2009) та «Про відзначення 75-річчя Інституту історії України Національної академії наук України» (№ 175 від 13.04.2011).

Спеціальна увага упродовж останніх двох десятиліть приділяється Академією розвитку прикладних археографічних досліджень з актуалізації історико-культурної спадщини України. Сьогодні велику археографічну видавничу роботу здійснюють інститути української археографії і

джерелознавства ім. М.С. Грушевського, історії України, українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського видала 8 томів (у 10 книгах) серії «Історія Національної академії наук України», які охоплюють період 1918–1950 рр., 12 томів праці «Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів». Розпочато роботу щодо реалізації загальноакадемічного проекту видання серії «Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського» у 9-ти томах до 150-річного ювілею видатного вченого.

Під особистим контролем президента Академії постійно перебувають проблеми правознавчих наук, зокрема робота Науково-експертної групи з підготовки Конституційної Асамблеї, у якій беруть участь провідні спеціалісти Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; питання правового забезпечення наукової діяльності і науково-технічного прогресу; проблеми космічного права, діяльність Міжнародного центру космічного права, а з 2011 р. ще й нового структурного підрозділу інституту – відділу космічного права.

Спеціальні постанови Президії НАН України за доповідями «Національна ідея, її роль і місце у суспільно-політичному розвитку України» (2005) і «Глобалізація і культурна різноманітність суспільства» (2006) сприяють розбудові філософської інфраструктури та поглибленню наукових пошуків філософського співтовариства.

За підтримки керівництва Академії упродовж 10 років виконувався широкомасштабний соціологічний проект «Українське суспільство на межі ХХІ століття». Також із 2003 р. було започатковано щорічне загальнодержавне моніторингове соціологічне дослідження «Українське суспільство. Динаміка соціальних змін», у рамках якого вийшли в світ 15 томів матеріалів (два останні томи «Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг» опубліковані у 2011 р.).

Як голова комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки академік Б.Є. Патон завжди охоче підтримує ґрунтовні праці вчених Академії, висунуті на здобуття цієї високої нагороди. У роки незалежності лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки стали ряд

провідних учених установ відділення: І.Ф. Курас, В.М. Литвин, М.Ф. Дмитрієнко за серію монографій «Українська фалеристика та боністика» (1999 р.); В.А. Смолій, О.П. Реєнт, М.Ф. Котляр, С.В. Кульчицький, В.М. Даниленко, О.В. Русіна, О.П. Толочко, В.Д. Баран — за цикл праць «Україна крізь віки» (2001 р.); П.П. Толочко, С.Д. Крижицький, Д.Н. Козак, О.П. Моця, В.Ю. Мурзін, Г.Ю. Івакін, А.С. Русяєва, В.В. Отрощенко, В.О. Круц — за цикл праць «Давня історія України» та «Етнічна історія давньої України» (2002 р.); В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко, В.І. Семчик, В.П. Нагребельний, В.Н. Денисов, І.Б. Усенко, О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко, М.П. Зяблюк — за багатотомну наукову працю «Юридична енциклопедія» (2004 р.); В.Г. Кремень — за шеститомне видання «Енциклопедія етнокультурознавства» (2005 р., у співавторстві); О.С. Онищенко, Л.Й. Костенко — за роботу «Фізичні методи і комп'ютерні засоби реєстрації, зберігання і використання великих обсягів інформації» (2008 р., у співавторстві).

Відділення, його установи здійснюють копійку роботу з координації фундаментальних і прикладних досліджень, визначення наукових пріоритетів, перспективних наукових завдань і науково-методичних підходів до їх розв'язання. На базі установ відділення діють Міжвідомча координаційна рада з питань краєзнавства, Інформаційно-бібліотечна рада НАН України, Український національний комітет візантиністів України, Український комітет славістів, Український національний комітет з вивчення країн Центральної і Південно-Східної Європи, Комісія НАН України з вивчення українсько-польських історичних та культурних зв'язків, Комісія по вивченню історії українського права, Українсько-румунська комісія з історії, археології, етнології та фольклористики. Установи відділення відіграють визначальну роль у діяльності Українського філософського товариства, Української асоціації політологів, Української соціологічної асоціації, Спілки краєзнавців України, Української асоціації релігієзнавців, низки спеціальних галузевих наукових товариств.

Серйозний практичний доробок мають у своєму активі Українсько-російська та Українсько-польська комісії істориків, які успішно функціонують упродовж останнього десятиліття.

Академічні соціогуманітарні інститути у своїй діяльності чимало уваги приділяють впровадженню теоретичних досягнень у практику освіти і культури. Зокрема, у складі відді-

лення функціонує Київський університет права НАН України, при Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України діє Вища школа філософії, Інституті соціології НАН України — Вища школа соціології. Досвід минулих років засвідчив, що така форма безпосередньої інтеграції академічної науки і вищої освіти заслугоує на всебічну підтримку й подальший розвиток.

Стрімке піднесення соціально-гуманітарних досліджень у НАН України створило умови для значного розширення співпраці з провідними зарубіжними науковими та освітніми інституціями і культурологічними центрами, інтенсивнішого залучення установ відділення до міжнародної наукової кооперації з вивчення сучасного світового розвитку, соціальних і політичних проблем, цілого комплексу правознавчих, філософських, історичних дисциплін, слов'янознавства, релігієзнавства.

Помітне місце в міжнародній співпраці установ відділення посідає співробітництво у межах Міжнародної асоціації академій наук (МАН). Варто зазначити, що президентом МАН, академіком НАН України Б.Є. Патонем приділяється велика увага відновленню наукових та інформаційних зв'язків між академіями наук країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), інтеграції інформаційних ресурсів і розвитку єдиного науково-інформаційного простору. Базовою організацією, яка активно долучилася до вирішення цих питань, було визначено Національну бібліотеку України ім. В.І. Вернадського, де створено міжнародну громадську організацію — Раду директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук — членів МАН (постанова Ради МАН від 10.12.96 № 43 «О развитии информационного обмена между национальными библиотеками академий наук»). За ініціативи президента МАН Радою МАН у 1993 — 1996 рр. було прийнято постанови, реалізацію яких координувала Рада директорів НБ і НІЦ при МАН, зокрема: «О безвалютном обмене научной печатной продукцией» (від 17.12.93 № 8); «О подготовке предложений по созданию он-лайновой электронной библиотеки научной периодики» (від 12.10.96 № 44). Ці напрями роботи є пріоритетними на сучасному етапі взаємодії наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук.

Значний суспільний резонанс отримало щорічне проведено установами відділення представницьких наукових конференцій до Дня Конституції та річниць незалежності

України, Дня слов'янської писемності і культури; Сходознавчих читань, Курасівських читань, Наукових читань імені академіка НАН України Я.Д. Ісаєвича (з 2011 р.); міжнародних конференцій з бібліотечної та інформаційної справи.

У реалізації усіх вищезгаданих різноманітних і багатоаспектних форм діяльності відділення відчуває постійну підтримку з боку президента НАН України академіка НАН України Бориса Євгеновича Патона, за що керманічу Академії належить велика подяка і глибока пошана.

Установи Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України спрямовують свої зусилля на розв'язання пріоритетних завдань наукового забезпечення національно-культурного відродження України, вивчення фундаментальних і прикладних проблем розвитку мови, комп'ютерної лінгвістики, літератури, мистецтва, етнології, традиційно-побутової культури, об'єктивне висвітлення різних етапів розвитку української духовної культури в минулому і її нинішнього стану на початку XXI ст.

Плідним і різноманітним є доробок академічних літературознавців у дослідженні проблем історії української літератури та сучасного літературного процесу, естетики і теорії літератури, закономірностей розвитку світової літератури, вивченні та виданні творчої спадщини класиків української літератури. Принципове значення має розгортання нових наукових напрямів, пов'язаних із розширенням сфери філологічних досліджень і входженням України у світовий науково-культурний контекст: застосуванням новітніх методологій вивчення української літератури як етнокультурного явища в контексті європейської та світової культур; введення до наукового обігу маловідомих до цього часу текстів і документальних матеріалів; розгортання вивчення літератур та культури національних меншин, української діаспори.

Провідна в Україні академічна літературознавча установа — Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України — працює над реалізацією наукових проектів загальнонаціонального наукового та культурного значення.

Найважливіші з них пов'язані з необхідністю повернення в історію української літератури імен і творів письменників, які були репресовані, забуті, підлягали ідеологічному остракізму або які жили і творили за межами рідної землі. Необхідність створення такого комплексного дослідження, яке б було присвячене історичному розвитку української

літератури в усій повноті та неподільності двох літературних потоків — материкового та еміграційного, прекрасно розумів і сам Борис Євгенович. І висловив упевненість, що таке непросте завдання, як підготовка фундаментальної академічної «Історії української літератури» у 12 томах, посильне Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України — з урахуванням його досвіду з випуску восьмитомної «Історії...», відсутності цензури, відкритості спецфондів й інших сприятливих умов, які постали перед науковцями у роки незалежності України.

Відтоді і розпочалася в Інституті робота над фундаментальною працею — «Історією української літератури» у 12-ти томах, яка має стати першою академічною історією літератури від найдавніших часів до початку XXI століття, побудованою на засадах справжньої наукової об'єктивності і повноти, свободи вибору інтеграційних і аналітичних підходів, вільною від ідеологізації й опертою на узагальнення всього національного досвіду й продуктивних філософсько-естетичних теорій світової науки. Ще один проект такого ж рівня — «Шевченківська енциклопедія» у 6-ти томах — теж справді унікальне фундаментальне дослідження, у якому вперше системно і всебічно висвітлюється біографія та світогляд великого українського поета, письменника і художника Т.Г. Шевченка. Свідченням належного поцінування загальнонаціонального значення цих проектів з боку керівництва Академії наук і особисто її президента Бориса Євгеновича Патона стало прийняття низки постанов Президії НАН України у 2003, 2004, 2006 і 2011 рр. щодо виконання цих проектів на засадах державного замовлення.

Одним із пріоритетних напрямів літературознавчих досліджень, що розвивається сьогодні особливо плідно й динамічно, є академічне франкознавство, актуальним завданням якого є поглиблене вивчення літературної та наукової спадщини І.Я. Франка.

Яскравим свідченням підтримки з боку керівництва Академії наук роботи вчених Львівського відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України над проектом загальнонаціональної ваги і значення — «Іван Франко: Літературна енциклопедія» у 5-ти томах — стало прийняття постанови Президії НАН України від 07.12.06 № 327 «Про підготовку та видання «Франківської енциклопедії».

Розуміння з боку керівництва Академії необхідності створення більш сприятливих умов для подальшого розвитку фундаментальних і прикладних досліджень у галузі академічного франкознавства засвідчує прийняття постанови Президії Національної академії наук України від 13.04.11 № 114 щодо створення на базі Львівського відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Інституту Івана Франка НАН України.

Одним із провідних напрямів діяльності Інституту української мови НАН України є розробка проблем теоретичної і практичної лексикографії. Актуальність лексикографічних досліджень обумовлюється тим, що й досвід нації, і рівень розвитку науки і культури знаходять своє відображення у лексиконі — словниковому складі мови.

Іншим вагомим пріоритетним напрямом наукових досліджень в Інституті української мови НАН України є наука про функціонування й особливості українських діалектів у їх внутрішній диференціації й міжслов'янських взаємозв'язках. Успішному розвитку української діалектології сприяли здійснені й опубліковані фундаментальні дослідження цілого ряду провідних учених інституту.

Завдяки постійній підтримці Бориса Євгеновича колектив співробітників Інституту української мови НАН України впродовж багатьох років успішно здійснює покладені на нього функції співвиконавця ще одного фундаментального мовознавчого проекту — «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас», який виконується Міжнародною комісією Загальнослов'янського лінгвістичного атласу при Міжнародному комітеті славістів. Результатом цієї плідної й багаторічної роботи стали підготовка й публікація 12-ти випусків «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» (1988—2011), ряду ґрунтовних колективних й індивідуальних праць діалектологів.

Доробок учених-лінгвістів здобув високу державну й академічну оцінку. Так, за колективну працю «Атлас української мови» у 3 томах (1984—2001) лауреатами Державної премії України у галузі науки і техніки стали І.О. Варченко, Ф.Т. Жилко, А.М. Залеський, Н.Й. Марчук, І.Г. Матвіяс, Т.В. Назарова і Н.П. Прилипко (2006 р.). За фундаментальну працю «Теоретична морфологія української мови» премії ім. О.О. Потебні НАН України удостоєні член-кореспондент НАН України І.Р. Вихованець і К.Г. Городенська (2005 р.).

Одним із пріоритетних наукових напрямів Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, поряд із вивченням

теорії та методології мовознавчих досліджень, проблем соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, в межах порівняльного мовознавства є дослідження слов'янських мов, питань походження, розвитку та функціонування слов'янських мов у контексті загальнославистичної проблематики, їх порівняльне дослідження у фонетичному, синтаксичному, морфологічному і словотвірному аспектах.

Яскравим свідченням успішного застосування новітніх лінгвістичних технологій в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України стало започаткування серії українських академічних словників нового покоління – «Словники України», перший словник якої – «Орфографічний словник української мови», виданий у 1994 році, фактично став і першим академічним словником нової України. Академія навіть у ті складні часи спромоглася віднайти кошти на видання цього словника нечуваним в усій вітчизняній лексикографії накладом – 50 тис. примірників, чим було зроблено дієвий крок у забезпеченні академічною наукою подальшого розвитку і функціонування української мови, а також у практичному утвердженні її статусу як державної мови в часи становлення самої української державності.

На сьогодні серія «Словники України» налічує уже понад 70 випусків і є найбільшою словниковою серією в Україні та основою створюваної Національної словникової бази. До складу серії входять такі фундаментальні лексикографічні праці, як дев'ять видань «Орфографічного словника української мови», двотомний орфоепічний та двотомний «Словник синонімів української мови», «Словник фразеологізмів української мови» та цілий ряд інших.

Важливе значення для розвитку сучасної академічної мовознавчої науки має особиста підтримка Борисом Євгеновичем термінологічних досліджень, адже наукова термінологія, образно кажучи, утворює нервову систему наукового знання. За особистої ініціативи президента Академії було створено перший вітчизняний електронний тримовний «Українсько-російсько-англійський словник зі зварювання».

Активний розвиток пріоритетних наукових напрямів у галузях дослідження етногенезу та етнічної історії, сучасних національних етнокультурних та етнодемографічних процесів, проблем розвитку мистецтва пов'язаний із провідною й однією з найстаріших в Академії багатопрофільною

установою — Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

Б.Є. Патон — керманіч української науки

За умов постійної підтримки з боку керівництва Академії наук в інституті створюються сприятливі умови для реалізації вищезазначених досліджень шляхом публікації їх результатів у періодичних виданнях, спектр яких також значно розширився, зокрема в останнє п'ятиріччя, а випуски зазначених видань стали оперативними і регулярними. Серед них — часописи «Народна творчість та етнологія» (з 2006 р. вийшло 30 номерів) та «Студії мистецтвознавчі» (20 номерів); щорічники «Матеріали до української етнології» (5 випусків) й «Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії» (5 випусків), «Слов'янський світ» (8 випусків), «Музична україністика: сучасний вимір» (5 випусків), а також регулярні збірники матеріалів міжнародних конференцій, славістичних з'їздів та україністичних конгресів.

Свідченням високої наукової якості праць учених інституту є їх широке визнання й поцінування і вітчизняними, і зарубіжними вченими, присудження престижних державних та академічних премій, зокрема Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка — праці О.С. Найдена «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору» та З.І. Чегусової «Декоративне мистецтво України ХХ століття. 200 імен», Державної премії імені Олександра Довженка — праці С.В. Тримбача «Олександр Довженко. Загибель богів: Ідентифікація автора в національному часо-просторі» та Державної премії у галузі архітектури та мистецтва — праці В.І. Тимофієнка «Історія української архітектури».

Нові комплексні підходи до наукового осмислення реалій і явищ традиційної культури, професійного і народного мистецтва, українського фольклору та музеєзнавства, ініційовані керівництвом Інституту народознавства НАН України, постійно знаходили конструктивну підтримку з боку президента НАН України. Саме за таких сприятливих умов було зроблено важливий крок у подальшому висхідному розвитку української етнологічної науки, до помітного розширення спектру її досліджень із використанням у них знань з антропології, археології, культурології й інших наукових галузей. Комплексному вирішенню назрілих народознавчих проблем сприяло і поглиблення роботи над дослідженням теоретичних аспектів українського мистецт-

вознавства, вивчення української культури і мистецтва у загальноєвропейському контексті.

Відповідно до його регіональної специфіки у дослідженнях учених інституту важливе місце посідає карпато-знавча проблематика. Свідченням тому — двотомна колективна монографія «Лемківщина» (Т. 1: Матеріальна культура, 1999; Т. 2: Духовна культура, 2002), перші два томи фундаментального чотиритомного дослідження «Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат» (Т. 1: Археологія та антропологія, 1999; Т. 2: Етнологія та мистецтво, 2006) та ін.

Винятковою для української науки і культури стала активна позиція Інституту народознавства НАН України, підтримана президентом Академії, у справі формування і реалізації Державної програми, спрямованої на мінімізацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Упродовж 1994—2003 рр. були здійснені комплексні історико-етнографічні дослідження та фіксація матеріальної і духовної культури радіоактивно забруднених зон українського Полісся, обстежено більше 300 сіл 10—30-кілометрової радіоактивно забрудненої зони, зібрано понад 10 тис. експонатів, записано близько 200 годин відеофільмів, зроблено 20 тис. світлин, зібрано 63 томи польових матеріалів.

З метою ефективного реалізації освітньої функції Міжнародної школи україністики було розроблено довгострокову програму викладання українознавчих дисциплін — української мови як іноземної, української історії, літератури і культури, а основною формою діяльності у цій галузі — проведення щорічних літніх сесій. Свідченням ефективності цієї науково-організаційної і викладацької діяльності учених Міжнародної школи україністики стало успішне проведення 20 літніх сесій за участю бл. 1 000 громадян країн близького і далекого зарубіжжя — молодих науковців, аспірантів, студентів, усіх бажаючих, до кола зацікавлення яких належать україністика і славістика.

Загалом у роки незалежності установами Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України під керівництвом незмінного керманіча НАН України академіка Б.Є. Патона досягнуто значних успіхів у дослідженні найважливіших проблем суспільного розвитку незалежної української держави. Зосередившись на справді фундаментальних і прикладних проблемах економічного, правового та організаційного забез-

печення науково-технологічного та інноваційного прориву в Україні, розвитку інфраструктури, стимулювання економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності України в умовах глобалізації, дослідженнях політико-правових та історичних аспектів стратегії державного будівництва, підвищенні якості управління, формування національної правової системи, Секція по праву займає сьогодні провідне місце в соціогуманітарній сфері держави.

Науковий потенціал, нагромаджений Секцією суспільних і гуманітарних наук НАН України, дає змогу успішно розв'язувати наукові проблеми першорядного значення, вирішувати завдання загальнонаціонального, державного рівня. Вивчення шляхів консолідації громадянського суспільства, формування нового рівня світоглядної, політичної, економічної, виробничої, управлінської, технологічної, інноваційної культури громадян України; захисту прав та інтересів людини; гармонізації міжетнічних відносин в Україні, безконфліктного розв'язання мовних проблем і забезпечення мовно-культурних потреб населення; збереження етнокультурної автентичності українців та етнічних меншин України, досягнення оптимального для урбанізованого суспільства співвідношення традицій і новаторства в культурі і мистецтві. Успішне розв'язання цих завдань є можливим завдяки консолідованим зусиллям науковців та керівництва Академії і держави.

Все це зобов'язує до примноження наших спільних зусиль. Підготовкою концептуальних документів, розробкою наукових моделей, прогнозів, пропозицій і рекомендацій щодо шляхів розв'язання актуальних проблем суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного розвитку, своєю участю у законотворчій роботі, підготовкою фундаментальних наукових праць, енциклопедичних і словникових видань, написанням підручників, викладацькою діяльністю і громадською роботою вчені установ Секції і надалі будуть діяльно реалізувати державотворчу і патріотичну місію української науки.